

Państwo i naród w myśli politycznej Stepana Tomaszewskiego

Galicja¹ zajmuje szczególne miejsce w historii Ukrainy. Na przełomie XIX i XX stulecia w Galicji skoncentrowane było duchowe i kulturalne życie Ukraińców. Wielu ówczesnych ukraińskich przedstawicieli świata polityki i kultury uważało, że z Galicji będzie pochodzić ta niezbędna siła do odbudowy państwa ukraińskiego.

Pojęcie „Galicja” (Galicja Wschodnia, Ruś Czerwona, Ruś karmazynowa) często było używane w okresie funkcjonowania Drugiej Rzeczypospolitej². Galicja to historyczna nazwa ukraińskich etnicznych ziem znajdujących się na północ od Karpat, w dorzeczu Dniestru, Bugu i Sanu. W obrębie Galicji zwykło się wyróżniać część zachodnią i wschodnią. Galicja Wschodnia (dawniej Ruś Czerwona) to historyczne Księstwo Halickie, w ramach Królestwa Polskiego – województwo ruskie, po przyłączeniu do Cesarstwa Austriackiego nazwane Królestwem Galicji i Lodomerii (Halickim i Włodzimierskim)³. Historycznie Galicja była słabo związana z Rosją, silniej zaś z Europą Środkową. Pod koniec XIV w. weszła w skład Królestwa Polskiego. W 1772 r. (podczas pierwszego rozbioru Polski) Galicja była włączona w skład ziem Habsburgów (Święte Cesarstwo Rzymskie, od 1804 r. Cesarstwo Austrii).

W jednej z najważniejszych prac poświęconych historii Ukrainy – pracy Iwana Krypkawycza – wiele uwagi poświęcono wydarzeniom końca XIX i początku XX w.⁴ Podkreślał on, że: „na początku XX wieku centralne miejsce w życiu Ukrainy zajmowała Galicja. System konstytucyjny Państwa Austriackiego pozwolił narodowi ukraińskiemu rozwijać swoje umiejętności w różnych obszarach [...]: Ukraińcy galicyjscy próbowali

¹ Słowo Galicja będzie używane w znaczeniu Galicja Wschodnia. W źródłach spotykamy się z różnym pochodzeniem słowa „Galicja” (*Hałyczyna*): 1) nazwa Galicja pochodzi od miasta pod nazwą Galicz (Halicz) – kiedyś stolica niezależnego księstwa Galicji; 2) jest stosunkowo nowe i jest kalką niemieckiego *Galizien*; 3) nazwa „Galicja” ma etymologię romańską, w znaczeniu ziemia Galów (Celtów).

² M. Marszał, *Rzecznicy polsko-ukraińskiego porozumienia 1918–1939*, [w:] M. Marszał (red.), *Na szlakach zgody. Rzecznicy polsko-ukraińskiego porozumienia 1918–1939*, Polkowice 2013, s. 7–8.

³ Tadeusz A. Olszański, *Kresy Zachodnie. Miejsce Galicji Wschodniej i Wołynia w Państwie Ukraińskim*, „Prace OSW” Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2013, nr 43, s. 13.

⁴ I.A. Вівсяна, „Український П'ємонт” у висвітленні вітчизняної історичної науки, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету”, 2012, вип. XXXII, с. 77 (tłumaczenia z języka rosyjskiego cytowanych fragmentów w całej pracy – I.K.).

opanovać wszystkie dziedziny życia swego kraju i stworzyć bazę dla przyszłej państwowości. Ukraina Rosyjska nawet po rewolucji 1905 roku nie miała takich swobód politycznych. [...] Swoją główną pozycję w ukraińskim świecie Galicja zawdzięczała również szerokiej działalności naukowej i kulturalnej”⁵.

Na przełomie XIX i XX w. na ziemiach Galicji Wschodniej kontynuował swój rozwój ruch społeczno-polityczny, w którym działały nurty wyrażające interesy i ideologię różnych klas i grup społecznych: moskwofile (rusofile), narodowcy, narodowi demokraci, radykałowie.

Pod wpływem rosyjskiej propagandy starsze pokolenie, głównie duchowieństwo oraz nieliczna grupa świeckiej inteligencji, zaczęło przychylić się do rosyjskiego panslawizmu i nurtu zwanego „moskalofilstwo”, „moskwofilstwo”⁶. Moskwofile uważali, że od Karpat do Kameczatki, od Cisy i do Amuru żyje jeden rosyjski naród, z jedynym językiem rosyjskim i kulturą. Głosili wspólnotę narodowo-kulturową, następnie też państwową i polityczną z narodem rosyjskim.

Młoda inteligencja była podstawą nurtu narodowców. Występowali oni przeciwko administracji państwowej, która pozostawała wówczas w rękach Polaków. Byli lojalni wobec monarchii Austro-Węgierskiej. Zajmowali się pracą kulturalną: rozwojem języka i literatury ukraińskiej, edycją książek, czasopism i gazet w języku ukraińskim. W 1899 r. utworzyli Ukraińską Partię Narodowo-Demokratyczną, która stała się główną polityczną siłą w ukraińskim życiu politycznym we Wschodniej Galicji.

Szeroki program demokratów krajowych (narodowych demokratów) zawierał hasło odrębnego i niezależnego państwa ukraińskiego. W programie minimalnym demokraci stawiali sobie za cel podział Galicji na dwie odrębne jednostki administracyjne – ukraińską i polską, z szeroką autonomią dla każdej z nich.

Przedstawiciele nurtu radykalnego bronili interesów chłopstwa, występowali przeciw państwu i postulowali przekazanie majątków ziemskich chłopom. Chcieli za pomocą rewolucji ludowej doprowadzić do przemiany ustroju kapitalistycznego w socjalizm.

Mimo skomplikowanej historii Galicja Wschodnia w XIX–XX w. rzeczywiście stała się ośrodkiem kulturalnego rozwoju ziem ukraińskich, a także źródłem rodzącej się inteligencji ukraińskiej. To stąd pochodzili jej wybitni przedstawiciele, między innymi Mychajło Hruszewski, Iwan Franko, Stepan Tomaszewski i inni. Wśród nich wyróżniał się także Wacław Lipiński, który jest uważany za ojca ukraińskiego konserwatyizmu i wysoko ceniony również przez konserwatystów polskich.

⁵ І.П. Крип’якевич, *Огляд історії України: посіб.* / І. Крип’якевич. – Київ: Вища школа, 1995, с. 292–293.

⁶ М. Швагуляк, *Історичні студії: Українці на роздоріжжях та крутих поворотах історії (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.)*, „Триада Плюс”, Львів, 2013, с. 28.

Idea konserwatyzmu zajmuje szczególne miejsce w historii ukraińskiej myśli politycznej. Jednak w różny sposób uzasadniali ją trzej najwybitniejsi przedstawiciele tego nurtu: wspomniany Wacław Lipiński, Stefan Tomaszewski i Wasyl Kuczabski⁷. Idee ukraińskiego konserwatyzmu⁸ zaczęły się rodzić w latach dwudziestych XX w. Jako teoria i doktryna polityczno-ideologiczna ukraińska myśl konserwatywna została szczegółowo opracowana przez Lipińskiego, a częściowo również przez Pawła Skoropadskiego⁹.

Cechą charakterystyczną narodowego konserwatyzmu w wydaniu W. Lipińskiego była idea politycznej integracji, niezbędnej, według niego, do utworzenia niezależnego państwa narodowego. Naród – to wszyscy obywatele państwa. Lipiński głosił idee nacjonalizmu pozytywnego, odróżniając go od nacjonalizmu negatywnego. Twierdził on, że Ukraińcy różnią się od innych narodów tylko swoją polityczną integracją. Zjednoczeni na gruncie kultury i świadomości narodowo Ukraińcy powinni na swoich etnicznych ziemiach dążyć do zintegrowania z innymi narodami pod egidą własnej kultury. Istotnym elementem konserwatyzmu narodowego jest odniesienie do tradycji i obyczajów ludowych, a przede wszystkim do doświadczeń czasów hetmańsko-kozackich, wysokiej kultury wspólnoty rolniczej, które uważane są za napędową siłę narodowego odrodzenia Ukraińców¹⁰. Preferowaną przez Lipińskiego formą ustroju państwowego był taki system, który odznacza się równowagą między władzą i wolnością, między siłami konserwatyzmu i postępu. Takim idealnym systemem miała być konstytucyjna monarchia. Na jej czele powinien stać monarcha (hetman), którego usankcjonowana prawnie władza byłaby dziedziczna. W monarchicznym systemie W. Lipińskiego obywatele winni posiadać wolność ekonomiczną, kulturalną i polityczną, jednak wolność ta miała być ograniczona autorytetem silnej i stabilnej władzy.

⁷ W referacie przyjął następującą pisownię: nazwiska rosyjskie oraz ukraińskie będą zapisywane w formie polskiej (czyli z końcówkami -ski, -cki, -icz), przy zachowaniu oryginalnego brzmienia imienia. W przypisach prace ukraińskojęzyczne zostawione będą w oryginalnej wersji w celu łatwiejszego dotarcia do nich.

⁸ Ukraiński konserwatyzm nazywają także teorią ukraińskiego monarchizmu.

⁹ Hetman Pawło Skoropadski (ur. 15 maja 1873, zm. 26 kwietnia 1945) – ukraiński polityk i wojskowy, ostatni hetman. Pawło Skoropadski był człowiekiem dwóch kultur – ukraińskiej i rosyjskiej. Jak wiadomo, był on potomkiem jednego z najwybitniejszych kozackich rodów. Służył w carskiej armii, uczestniczył w wojnie rosyjsko-japońskiej 1904–1905. W 1906 otrzymał stopień pułkownika, a w 1912 generała-majora. W okresie od 29 kwietnia 1918 do 14 grudnia 1918 r. przejął władzę w Ukraińskiej Republice Ludowej i obwołał się hetmanem (*Hetmanat*). URL zmieniła nazwę na Państwo Ukraińskie. Ukrainę okupowały wojska niemieckie i austriackie, osłaniając jednocześnie kraj od inwazji bolszewików. Po klęsce Państw Centralnych w I wojnie światowej, zawieszeniu broni na froncie zachodnim (11 listopada 1918 r.) i w konsekwencji rozpoczęciu wycofywania wojsk niemieckich tak zwanego Ober-Ostu ze wschodu, obalony przez Symona Petlurę z pomocą korpusu Strzelców Siczowych w grudniu 1918 r. Następnie przebywał na emigracji w Niemczech w Berlinie. Zmarł w Bawarii w wyniku ran odniesionych podczas bombardowania.

¹⁰ Д. Чижевський, *Нариси з історії філософії на Україні*, Київ 1992, с. 156.

Idea Wacława Lipińskiego jest dość szeroko znana i opracowana w polskiej nauce prawnej. Natomiast idea konserwatywna w wydaniu Stefana Tomaszewskiego do tej pory jest niemal nieznaną w polskiej historiografii.

Stefan Tomaszewski był jednym z założycieli państwowotwórczej szkoły w ukraińskiej historiografii. Tomaszewski miał silną wiarę w ukraińską narodową ideę i w uzyskanie niepodległości przez Ukrainę, uważał Galicję za ukraiński „Piemont”, a w unii kościelnej z 1956 r. upatrywał syntezy tradycji wschodnich i zachodnich.

Tomaszewski był jedną z niewielu postaci w historii Ukrainy, które miały ogromny wpływ na kształtowanie ukraińskiej świadomości narodowej na terenach ukraińskich ziem zachodnich w pierwszych trzech dekadach XX w. Jego działalność przypadała na czas, kiedy życie kulturalno-polityczne w Galicji formowało się wokół Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki (TNS)¹¹.

Stepan Tomaszewski urodził się 9 stycznia 1875 r. w Kupnowicach (rejon samborski, obwód lwowski). Nie pochodził z rodziny szlacheckiej. Jego rodzice byli prostymi rolnikami i od chłopięcych lat wychowywał się wśród dzieci rolników. Rodzice spostrzegli zainteresowanie, jakie chłopiec wykazywał nauką, i wysłali go na studia do gimnazjum w Samborze. Po gimnazjum Tomaszewski dostał się na studia na wydziale prawa i wydziale humanistycznym Uniwersytetu Lwowskiego, które ukończył w 1900 r., uzyskując stopień naukowy doktora filozofii. Wśród jego najbardziej znanych wykładowców uniwersyteckich był Mychajło Hruszewski¹².

Działalność naukowa S. Tomaszewskiego była ściśle związana z działalnością Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki. Członkiem TNS został po opublikowaniu pierwszej naukowej pracy o Samuilie Kuszewiczy¹³ w 1899 r. Wkrótce S. Tomaszewski, którego Mychajło Hruszewski uważał za jednego ze swoich najlepszych i najzdolniejszych uczniów, rozpoczął pracę w dziale bibliografii „Pamiętników TNS”. Został sekretarzem sekcji historyczno-filologicznej i Komisji Archeologicznej. Pełnoprawny członek Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki (od 1899 r.), był głową TNS w latach 1913–1915. Koledzy opisywali go jako człowieka bardzo inteligentnego i wykształconego. Jak pisał

¹¹ Towarzystwo Naukowe im. Szewczenki (TNS) to ukraińskie stowarzyszenie naukowe, które zostało założone w 1873 r. we Lwowie jako towarzystwo literackie pod nazwą Towarzystwo im. Szewczenki (Towarzystwo im. Szewczenka), od 1892 stowarzyszenie naukowe. TNS istniało do 1940 r. 12 stycznia 1940 r. TNS zostało zlikwidowane przez władze sowieckie, a następnie reaktywowane w 1947 r.

¹² Mychajło Hruszewski (1866–1934) – ukraiński historyk, badacz, krytyk literacki, socjolog, publicysta, pisarz, działacz społeczny i polityczny. Przewodniczący Ukraińskiej Centralnej Rady. Przewodniczący Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki we Lwowie w latach 1897–1913.

¹³ Samuil Kuszewicz (Kuszewicz Samuel Kazimierz, 26.12.1607–1666) – burmistrz Lwowa (1656–1657 i 1659) oraz pamiętnikarz. Jego pamiętniki i listy są źródłem informacji o historii Lwowa i Galicji połowy XVII w. Znane jest pismo Kuszewicza z dnia 4 listopada 1648 r., w którym opisuje on pierwsze oblężenie Lwowa kozakami i tatarzynami pod przewodnictwem Chmielnickiego. Zob. więcej: B. Głodtowa, *Samuil Kuszewicz: życie i działalność kulturalna*, 1929.

Osyp Nazaruk: „Znał 15 języków, wśród nich były i takie, które u nas mało kto zna, jak węgierski, rumuński i szwedzki. Do opanowania takiej dużej liczby języków przyczyniły się nie tylko jego wrodzona zdolność i duża pracowitość, ale i szybki umysł, który u niego przejawia się już w młodości”¹⁴.

Naukowe dziedzictwo S. Tomaszewskiego obejmuje ponad 50 dużych monografii dotyczących ukraińskiej historii, około 230 recenzji książek oraz artykułów.

Tomaszewski zajmował się badaniami starożytnej historii Ukrainy (w szczególności historią polityczną Ukrainy Zachodniej), historią Kościoła na Ukrainie do połowy XII w. i okresu współczesnego, historią Galicji z połowy XVII w., historią polityczną Europy Środkowo-Wschodniej początku XVIII w., w szczególności do powstania węgierskiego 1703–1711 r. i polityki ukraińskiego hetmana Iwana Mazepy, stosunkiem do węgierskiej i ukraińskiej walki o niepodległość międzynarodowych sił politycznych, statystyką Ukraińców na Węgrzech i ułożeniem etnograficznej mapy rozsiedlenia się Ukraińców na początku XX w.

Był on również wybitnym publicystą, współpracownikiem ponad 20 periodyków: gazety „Dilo” (Lwów, Wiedeń), czasopisma „Literacko-naukowy wisnyk”, „Nasza Szkoła” (Lwów), „Wisnyk Związku Wyzwolenia Ukrainy” (Wiedeń), „Ukraińskie słowo” (Berlin), „Chliborobśka Ukraina”, wydawcą tygodników „Litopys polityki, pyśmenstwa i mystectwa” (Berlin) i „Polityk” (Lwów) oraz politycznym komentatorem dla gazety „Nowa Zorja” (Lwów) i innych¹⁵. Publicystyka Tomaszewskiego jest poświęcona prezentacji historycznych koncepcji autora i kwestii politycznych pytań nowoczesnej historii Ukrainy i europejskiej polityki. Szczególną uwagę skupiał on na zagadnieniach dotyczących polityki Ukrainy Zachodniej w okresie międzywojennym, pracy nad koncepcją autonomii ziem ukraińskich w państwie polskim i sposobach rozwoju ukraińskiego społeczeństwa w warunkach bezpaństwowego istnienia¹⁶.

Tomaszewski był jednym z założycieli Demokratycznej Partii Narodowej¹⁷ w Galicji w czasach Austro-Węgier, dyplomatą Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, ideologiem i twórcą Katolickiej Partii Konserwatywnej¹⁸, organizatorem ruchu konserwatywnego na ziemiach Ukrainy Zachodniej¹⁹.

¹⁴ O. Назарук, *Памяти Стефана Томашивського*, „Нова зоря” 20 грудня 1931, № 97.

¹⁵ Н. Халак, *Степан Томашивський – науковець і політик*, www.historians.in.ua [dostęp 25.03.2014].

¹⁶ O. Назарук, *op. cit.*, s. 5.

¹⁷ Demokratyczna Partia Narodowa była założona 1899 r. Program partii zawierał wymogi demokratyzacji życia politycznego w Austro-Węgrzech za pomocą legalnych parlamentarnych środków, równouprawnienie ukraińskiej i polskiej ludności w Galicji; stworzenie ukraińskiego koronnego kraju; obronę interesów chłopów.

¹⁸ Zgodnie z programem Katolickiej Partii Konserwatywnej, ziemie ukraińskie w składzie państwa polskiego rozpatrywano jak geopolityczną, społeczno-gospodarczą, narodowo-kulturalną całość z prawem do samostanowienia i samorządności. Głosiła też polityczną lojalność do Polski.

¹⁹ Н. Бортняк, *Наукова спадщина й громадсько – політична діяльність Степана Томашивського: історіографія та джерела*, „Молода нація” 2000, № 4, с. 30.

Na początku swojej działalności naukowej Tomasiwski utożsamiał się z narodowym nurtem w ukraińskiej historiografii²⁰. Pod wpływem Michajła Hruszewskiego badał w szczególności okres Chmielniczyny w Galicji. Jednak o Tomasiwskim jako o historyku, który badał rozwój narodowego nurtu ukraińskiej historiografii, można mówić tylko ze znaczną ostrożnością, ponieważ zbyt wysoko cenił uzyskanie niepodległości przez niepaństwowe narody.

Pozycję zwolennika ukraińskiego państwa S. Tomasiwski potwierdzał we własnych pracach. Negatywnie oceniał aneksję ukraińskich ziem przez Polskę w wydarzeniach XVII w. Jego zdaniem, tylko razem z całą Ukrainą Galicja mogła uwolnić się od politycznego i narodowego ucisku. „Mała część ukraińskiego narodu mogła domagać się lepszego stanu tylko razem z szerokimi masami z całej Ukrainy” – pisał historyk²¹.

Własną koncepcję historii Ukrainy podał Tomasiwski w pracy *Ukraińska historia* (1918), pierwszej i jedynej opublikowanej części, w której przedstawił okres do 1569 r. Według I. Kreweckiego, *Ukraińska historia* S. Tomasiwskiego i *Ukraina na przełomie* W. Lipińskiego przyczyniły się do zmian w ukraińskiej historiografii XIX i początku XX w., skupiając się na populistycznej wizji historii preferującej przedstawianie ukraińskiej narodowej historii czasów książęcych (Tomasiwski) i kozackich (Lipiński).

Procesy historycznego rozwoju Ukrainy Tomasiwski sprowadzał do trzech głównych idei, które wypływały z jej geograficznego położenia: walki ze stepem (koczowniczą cywilizacją), konkurencji z Polską, jako wyraz politycznego i kulturalnego przeciwieństwa Zachodu i Wschodu, oraz walki z dominacją Rosji, u podstaw której leży polityczny i gospodarczy kontrast Północy i Południa²². Zjednoczenie z Rosją spowodowałyby poważne sprzeczności. Asocjacja polityczna doprowadziłaby do asocjacji narodowej i kulturowej, natomiast walka pomagała ostatecznej separacji od Moskwy²³. Tomasiwski pisał: „Step, Polska, Moskwa – są to trójkąty historycznego i politycznego rozwoju Ukrainy [...] w zrozumieniu wspomnianych powyżej idei czołowych leży i odkrycie miernika wartości ukraińskiej historii. [...] Zdobywanie ziemi, oddzielenie od «ruśkosti», utworzenie odrębnej narodowo-kulturalnej tożsamości i zyskanie niezależności politycznej – to są punkty orientacyjne dla historyka w rozmieszczeniu światła i cienia na jego rysunku”²⁴.

²⁰ Nurt w ukraińskiej historiografii, uznający naród ukraiński za samodzielny i samowystarczalny byt historyczny. Przyjmuje się, że fundatorem tego nurtu był Mykoła Kostomarow.

²¹ С. Томашівський, *Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.* Записки НТШ. Львів, 1898. Т. 23–24, с. 137.

²² О. Ясь, *Неоромантизм в історичній візії С. Томашівського*, „Український історичний журнал”, Київ 2011, № 4, с. 197.

²³ І. Кревецький, *Українська історіографія на переломі: наукова хроніка*, „Записки НТШ”. Львів: накл. тов-ва: з Друк. НТШ, 1924. Т. СXXXIV–СXXXV, с. 161–184.

²⁴ С. Томашівський, *Українська історія. Старинні і середні віки*, Львів 1919, с. 12.

Według S. Tomaszewskiego, ziemia galicyjska „była jedną z sił, która doprowadziła pierwszego poprzednika dzisiejszej Rosji do rozpadu; korzeniem, z którego wyrosło potężne państwo Halicko-Wołyńskie – pierwsze odzwierciedlenie politycznego separatyzmu ziem ukraińskich od moskiewskich, pierwszą realną podstawą w rozwoju ukraińskiej idei narodowej; ona była długi czas ścianą Węgier przed barbarzyństwem Mongołii; stała się podstawą w budowie polsko-litewskiej unii”²⁵.

Głównymi czynnikami, na których bazuje koncepcja państwa S. Tomaszewskiego, są ziemia, naród i państwo. Historyk rozpatrywał „ukraińską ziemię” jak geograficzną całość, tym samym ignorując etniczny charakter niektórych części Ukrainy: „Tylko w sensie geograficznym, możemy mówić o Ukrainie jako o indywidualnym i stałym pojęciu w całej historii”²⁶. Postrzegając Ukrainę jako pojęcie geograficzne, badacz akcentował jej miejsce w Europie i skutki historyczne takiej lokalizacji. Duże znaczenie przypisywał Morzu Czarnemu, które stanowiło podstawę życia Ukrainy, tak geograficzną, gospodarczą, jak i polityczną. Większa część Ukrainy była związana „z Morzem Czarnym i musiała dzielić jego los. Nie ma nic dziwnego w tym, że zachodnioukraińskim ziemiom, które należały do bałtyckiego dorzecza, przyszło grać taką ważną rolę w historii Ukrainy. To wyjaśnia czemu historyczno-polityczne i kulturalne życie ukraińskiego narodu nie trzymało się stale głównej arterii ukraińskiej ziemi – rzeki Dniepr”²⁷.

Drugą stroną idei uznającej ukraińską ziemię za główne kryterium historii Ukrainy był historyczny proces zdobywania terytorium państwowego przez ukraiński naród. Na proces ten składała się długa walka osiadłej rolniczej kultury z koczowniczymi barbarzyńcami. Jak pisał Tomaszewski, obraz plemiennego charakteru Ukrainy był uformowany tylko w XVIII i XIX w., a do tego czasu Ukraina odznaczała się dużą zmienną plemiennych, rasowych, językowych i kulturalnych stosunków²⁸.

Tomaszewski zwracał szczególną uwagę na kształtowanie ukraińskiej idei narodowej, którą uważał za warunek konieczny do utworzenia prawdziwego narodu. Pisał, że teraz, w powojennym czasie, nie można mówić o jednej wspólnej narodowej idei²⁹. Krytykował poglądy Doncowa, Hruszewskiego i innych polityków na zagadnienia ukraińskiej idei narodowej, a hasło o państwie ukraińskim nazywał „modną frazą” w programach wszystkich ukraińskich partii i grup³⁰.

²⁵ *Idem*, *Галичинна. Політично-історичний нарис з приводу світової війни*, 1915, s. 23–24.

²⁶ *Idem*, *Українська історія. Старинні...*, s. 1.

²⁷ С. Томашівський, *Українська історія. Старинні і середні віки*, Львів 1919, s. 2-3,12.

²⁸ *Ibidem*, s. 7–8.

²⁹ С. Томашівський, *Під колесами історії...*, s. 23.

³⁰ О. Ясь, *Неоромантизм в історичній...*, s. 200.

Kolejnym bardzo ważnym zagadnieniem był dla Tomaszewskiego proces formowania ukraińskiego narodu. Po raz pierwszy zwrócił on uwagę na pojednanie w trakcie tworzenia narodu dwóch przeciwległych tendencji: konsolidującej i rozłączającej. „W procesie tworzenia narodów działają dwie przeciwległe siły: jedna rozdziela, druga łączy pojedyncze części. Jak przez terytorialne rozpowszechnienie, różne warunki życia [...] dzielą się na pojedyncze części językowe, rasowe i kulturalne, tak przez polityczną jedność i wspólność kulturalnego rozwoju zacierają się różnice, a powstaje jednolity narodowy typ wyższego szeregu”³¹.

Trzecim kryterium transformacji ukraińskiej narodowości do ukraińskiego narodu nazywał Tomaszewski kształtowanie się pierwszego ukraińskiego narodowego państwa – Księstwa Halicko-Wołyńskiego. Otrzymanie politycznej samodzielności przez część Słowian wschodnich było wyjątkowym wydarzeniem, bo Księstwa Halicko-Wołyńskie zjednoczyło tylko ukraińskie ziemie. W swoich pracach S. Tomaszewski podkreślał prawdziwy ukraiński charakter państwa halicko-wołyńskiego w przeciwieństwie do Rusi Kijowskiej³².

Unię dwóch ukraińskich regionów – Galicji i Lodomerii – Tomaszewski nazywał krytycznym zdarzeniem w historii Ukrainy: „uosobieniem ogólnoukraińskiej państwowej idei”³³.

Według Tomaszewskiego, państwo halicko-wołyńskie wywarło wpływ na przyszłość narodu ukraińskiego w pięciu historycznych zakresach:

- zachowało ziemie ukraińskie od przedwczesnej asymilacji ze strony Polski;
- rozerwawszy dynastyczne i kościelno-polityczne związki z Moskwą, zatrzymało proces tworzenia nowego politycznego narodu ze Słowian i Finów nad Wołgą;
- zabezpieczyło dostęp zachodnioeuropejskiej kultury na ukraińskie tereny i obronę ukraińskiego narodu od późniejszej agresji Mongolii;
- udzieliło wsparcia Zachodniej Ukrainie w walce z polską ekspansją i przyswojenie nowych obszarów na wschodzie przyniosły korzyść ukraińskiemu narodowi;

³¹ С. Томашівський, *Українська історія. Старинні...*, с. 9.

³² Historia Rusi Halicko-Wołyńskiej została najpełniej przedstawiona w dziełach S. Tomaszewskiego. Właśnie tej tematyce poświęcone są prace *Światowo-polityczne znaczenie Galicji* (praca opublikowana w języku niemieckim – *Die Westpolitische Benennung Galiziens*) i jej wersja w języku ukraińskim – *Galicja. Polityczny i historyczny szkic z powodu wojny światowej* (1915); *Ukraińska historia: szkic I. Starożytne czasy i Średniowiecze* (1919); *Bismarck i Ukraina* (1924), *Wstęp do „Historii Cerkwy w Ukrainie”* i inne.

³³ *Idem, Галичина...*, с. 13.

- państwo halicko-wołyńskie tworzyło podwaliny współczesnej narodowo-politycznej, kulturalnej i, w pewnej mierze, językowej samodzielności Ukrainy wśród Słowian³⁴.

Niezwykle wysoko oceniając państwo halicko-wołyńskie, S. Tomaszewski podkreślał jego podstawową rolę w zachowaniu kultury i narodowości w ukraińskiej historii, w odróżnieniu od wschodnioukraińskich ziem, które w wyniku najazdów Mongołów podzieliły historyczny los rosyjskich ziem i straciły narodowo-polityczną i kulturalną samodzielność. Ocena S. Tomaszewskiego była przeciwieństwem tezy M. Hruszewskiego, który uważał, że Galicja jako zachodni skraj ukraińskiego terytorium nie mogła być „ogólnoukraińskim państwem” i, zaznawszy litewsko-polskich wpływów i asymilacji, nie utrzymała, w odróżnieniu od Kijowa, roli historycznego i politycznego zjednoczeniowego centrum ukraińskiego³⁵.

Dla Tomaszewskiego Galicja to pewnego rodzaju granica, która rozdzielała sfery wpływów gospodarczych i kulturalnych między Wschodem i Zachodem. W szczególności wpływów Kościołów rzymskiego i bizantyjskiego, które stały się symbolem europejskiego podziału na Zachód i Wschód. Te wpływy zakończyły się Unią Brzeską w 1596 r., w wyniku której między Wschodem i Zachodem powstał rozdział kościelno-kulturalny z bizantyjską formą i rzymską treścią³⁶.

Tomaszewski jako polityczny aktywista w ciągu całej swojej działalności wiele uwagi poświęcił badaniu roli Kościoła w społeczno-politycznym życiu Ukrainy. Różne aspekty stosunków między Kościołem a polityką w kontekście tworzenia ukraińskiego państwa znajdują odzwierciedlenie w wielu jego pracach. Prace te pokazują, że poglądy społeczno-polityczne historyka co do zjawisk religijnego życia oparte były na pewnych zasadach:

- w państwowotwórczych procesach na Ukrainie ważną rolę odgrywa Kościół grekokatolicki;
- wprowadzenie do polityki państwowej w Ukrainie idei konserwatyzmu;
- konieczności kształtowania jedynej narodowej idei, która by zjednoczyła społeczeństwo;
- organicznego pojednania w ukraińskim ruchu narodowych i europejskich tradycji³⁷.

³⁴ *Idem, Матеріали до історії Галичини, том III, Львів 1913, с. 20–25.*

³⁵ Te idee opracowane przez M. Hruszewskiego są nazywane także ogólnym programem historii Ukrainy.

³⁶ А. Портнов, *Степан Томашівський...*

³⁷ У. Кошетар, *Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939)*, Київ 2005, с. 9.

Według S. Tomaszewskiego każdy człowiek, tak jak i każdy naród, musiał być wychowany. Są „szczęśliwe te jednostki, które odczuwają wewnętrzną potrzebę w edukacji i same sobie szukają dobrych nauczycieli. [...] W historii są tylko dwa główne czynniki, które wychowują narody: religia i państwo”³⁸.

Za idealny przykład pozytywnego wpływu Kościoła na rozwój państwa uważał całą historię Europy Zachodniej. Europejskie dynastie tworzyły narodowe państwa, dbały o stan materialny poddanych, a Kościół katolicki podtrzymywał międzynarodowe kulturalne więzi i „formował duszę”³⁹. S. Tomaszewski twierdził jednak, że podobne prerogatywy były właściwe tylko katolicyzmowi. Bizantyjski kościół, według opinii historyka, nie stwarzał podobnej jedności na drodze do kształtowania narodowego charakteru.

Istnienie i działalność Kościoła grekokatolickiego we Wschodniej Galicji miały podwójny wpływ na proces kształtowania świadomości narodowej ludności ukraińskiej. Z jednej strony, zależny od Watykanu, Kościół grekokatolicki formował uniwersalną zachodnioeuropejską katolicką mentalność, która różniła się od bizantyjskiej. Z drugiej zaś strony, w czasach panowania Polski, zwłaszcza w okresie międzywojennym, właśnie przynależność do Kościoła grekokatolickiego identyfikowała narodową przynależność Ukraińców do Galicji. Pomagała ona zachować Ukraińcom odrębność i mimo wszystkich historycznych wstrząsów utrzymać „ukraińskiego ducha”⁴⁰.

Konserwatyzm, dzięki dziełom Tomaszewskiego, zaproponował alternatywną wobec obecnych w tamtym czasie ideologii koncepcję i program ukraińskiej polityki. Jednak szanse na wdrożenie ich w życie w ramach ówczesnej społeczno-politycznej rzeczywistości dorównywały zeru⁴¹. Nie miały żadnych podstaw nadzieje Tomaszewskiego na to, że polskie polityczne elity uświadomią sobie znaczenie problemu narodowego w życiu państwa i w celu uniknięcia walk narodowych i ze względu na zewnętrzne niebezpieczeństwa spełnią postulaty Ukraińców. Koła rządowe nie dopuszczały nawet myśli o możliwości głębokich reform w polityce narodowej, a na wszystkie oznaki wzrostu niezadowolenia reagowały represjami⁴². Taka polityka rządu polskiego sprzyjała aktywizacji nurtów nacjonalistycznych.

Los społecznych idei i projektów w dużym stopniu zależał od warunków samego ukraińskiego środowiska, od stanu atmosfery społecznej, od umiejętności ich autorów znajdowania porozumienia ze społecznością. Niestety, konserwatyzm nie miał wielu

³⁸ С. Томашівський, *Про ідеї, героїв і політику: Відкритий лист до В. Липинського*, Львів 1929, с. 62.

³⁹ *Ibidem*, s. 63.

⁴⁰ *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*, Чернівці 2002, с. 50.

⁴¹ М. Швагуляк, *Історичні студії...* с. 162.

⁴² А. Чоїновський, *Концепcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979, s. 242.

zwolenników wśród Ukraińców. Jego hasła stopniowego rozwoju, program reform, dążenie do utrzymania lojalności przeciwko obcemu państwu nie mogły konkurować z aktywną, wojowniczą ideologią skrajnego nacjonalizmu w walce o wpływy w ukraińskim społeczeństwie. I chociaż ideowe poszukiwania i polityczne zamysły wychodziły poza ramy tego czasu, w którym żył i tworzył Stepan Tomasziwski, większość społeczeństwa nie zaakceptowała jego racjonalnej koncepcji.

